

UO‘K 801.82

XVII ASRDA MA’NAVIY-MA’RIFIY ADABIYOTNING YUKSALISHI

M.Qurbonaliyeva

Termiz davlat universiteti dotsenti

Annotatsiya: ushbu maqolada XVII asr Yevropa adabiyotini o‘rganayotganda, biz muqarrar ravishda barokkodan klassitsizmga bo‘lgan adabiy evolyutsiyaga bo‘lgan davrga yuzlanamiz. Bu o‘zgarish nafaqat adabiy uslubdagi o‘zgarishni anglatdi, balki chuqur ijtimoiy va madaniy o‘zgarishlarni ham aks ettirdi.

Kalit so‘z: XVII asr adabiy yo‘nalishlari, Gumanizm va realism, Shekspir va Servantes asarlari, XVII asr adabiyotining ma’naviy yuksalishi

Аннотация: В данной статье, изучая европейскую литературу XVII века, мы неизбежно сталкиваемся с периодом литературной эволюции от барокко к классицизму. Это изменение означало не только смену литературного стиля, но и отражало глубокие социальные и культурные перемены.

Ключевые слова: Литературные тенденции XVII века, гуманизм и реализм, произведения Шекспира и Сервантеса, духовный подъем литературы XVII века.

Abstract: In this article, when studying European literature of the 17th century, we inevitably come across the period of literary evolution from Baroque to Classicism. This change not only meant a change in literary style, but also reflected profound social and cultural changes.

Keywords: Literary trends of the 17th century, Humanism and realism, Works of Shakespeare and Cervantes, Spiritual upsurge of 17th century literature

Bu davr adabiy asarlarini chuqur tadqiq qilish orqali biz Yevropa adabiyotining rivojlanishini va bu o‘zgarishning keyingi avlodlarga ta’sirini yaxshiroq tushunishimiz mumkin. 17-asr Yevropa adabiyotini o‘rganish uchun avvalo uning tarixiy kontekstini o‘rganishimiz kerak. 1640 va 1648-yillar oralig‘ida Angliya feodalizm poydevorini larzaga keltirgan va burjua respublikasi uchun zamin yaratgan ulkan burjua inqilobini boshdan kechirdi. Inqilobdan keyingi Angliya kapitalistik iqtisodiyotning tez sur‘atlar bilan yuksalishini ko‘rdi va Yevropada yetakchi kuchga aylandi. Shu bilan birga, Fransiya Gugenot urushlarining tugashini boshdan kechirdi va uning kuchli mutlaq monarxiyasi Lyudovik XIV davrida eng yuqori cho‘qqisiga chiqdi. Fransiya markazlashgan hokimiyat va merkantilizmga moyil siyosat orqali mutlaq monarxiya, aristokratiya va burjuaziya o‘rtasida muvozanatga erishdi. 17-asr Fransiyasida mutlaq monarxiya kapitalizm va aristokratik hokimiyat o‘rtasidagi o‘zaro ta’sir orqali shakllandi. “Vositachi” vazifasini bajaruvchi monarx voqealarni parda ortidan boshqardi, lekin aslida ikkalasi o‘rtasida o‘zaro ta’sir ko‘rsatib, ikki tomonlama rol o‘ynadi. Bu tizim feodal hukmronligini mustahkamlash uchun aristokratiyaning an’anaviy kuchiga tayandi, shu bilan birga katta armiya, hashamatli saroy hayotini saqlab qolish uchun burjuaziya boyligidan foydalandi. Uzoq muddatli,

barqaror qo'llab-quvvatlashni ta'minlash uchun monarxiya savdogarlarni qo'llab-quvvatlash siyosati, mustamlakachilik kengayishi, milliy sanoatni qo'llab-quvvatlash kabi bir qator chora-tadbirlarni amalga oshirdi. Shuningdek, u rasmiy lavozimlarni sotish kabi usullar orqali burjuaziyaga siyosiy huquqlarni ochib berdi. Yuqori burjuaziya ham aristokratiya bilan birlashishga intildi, asta-sekin "aristokratiya"ga aylandi.

Italiya, Ispaniya va Germaniyaning tarixiy holati. Angliya va Fransiyadan tashqarida, ba'zi boshqa mamlakatlar tarixi "regressiya" tendentsiyasini ko'rsatadi. Yevropadagi feodal kuchlar bu mamlakatlarda o'zlarining reaksion hukmronligini kuchaytirdilar. Italiya va Ispaniya 17-asrda katolik cherkovining kuchayishi jamiyat va madaniyatga salbiy ta'sir ko'rsatgan holda tanazzulga yuz tutdi. Katolik cherkovi inkvizitsiya orqali islohotlarga qarshilik ko'rsatdi, nafaqat odamlarning fikrlarini nazorat qilishga, balki barcha progressiv nashrlarni taqiqlash uchun "Taqiqlangan kitoblar indeksi" ni yaratishga harakat qildi. Shu bilan birga, katolik cherkovi iezuitlar⁵ kabi institutlardan foydalanib, yangi cherkov niqobi ostida ta'lim tizimi va madaniy fikrni ochiqchasiga manipulyatsiya qildi va shu bilan islohotlarning rivojlanishiga to'sqinlik qildi. Italiya va Ispaniyada feodal dinning reaksion kuchlari ayniqsa avj oldi. Ispaniya shon-shuhrat davrlarini boshdan kechirgan bo'lsa-da, u asta-sekin pasayib ketdi. Monarxiya armiya, katolik cherkovining yordamiga katta tayandi, bu esa katolik cherkovini qo'llab-quvvatladi. Bir vaqtlar madaniy jihatdan jonli millat bo'lgan Italiya global savdo yo'llarining o'zgarishi, uzoq muddatli xorijiy bosqinlar tufayli jiddiy iqtisodiy zarba oldi. Keng tarqalgan qashshoqlik va madaniy, iqtisodiy qoloqlik bilan birga, Italiya asta-sekin avvalgi shon-shuhratini yo'qotdi. O'ttiz yillik urushdan keyin Germaniya iqtisodiyoti va madaniyati vayron bo'lgan holda deyarli butunlay falaj bo'lib qoldi.

Katolik cherkovining reaksion ta'siri. Katolik cherkovi inkvizitsiya orqali odamlarning fikrlarini nazorat qildi, madaniy almashinuvni chekladi, innovatsiyalarga to'sqinlik qildi, ammo u Uyg'onish davri yutuqlarini butunlay yo'q qila olmadi. Bu davrning boshlarida gumanistik adabiyot hali ham Yevropa adabiyotida muhim o'rin tutgan. Uyg'onish davri realistik yo'nalishi jonli, kuchli bo'lib qolgan. Bu davrda ikki adabiy gigant Shekspir va Servantes faol bo'lishgan va ularning asarlari bugungi kunda ham keng maqtovg'a sazovor.

XVII asr adabiy yo'nalishlari. Shekspir, Servantes asarlarida gumanizm va realizm ta'siri aks etgan. Barokko va Klassik harakatlar kuchaya boshlagan bo'lsa-da, Uyg'onish davrining ta'siri sezilarli darajada saqlanib qoldi. Bundan tashqari, Shekspirning izdoshi Ben Jonson ham ko'plab realistik pyesalar yozgan. Veganing shogirdlari, muxlislaridan Gillian de Kastro (1569-1631), Uyg'onish davrining realistik uslubini yanada rivojlantirgan va ommalashtirgan. 17-asrda katoliklikning keng tarqalgan reaksion kuchlari Yevropaning intellektual madaniy doiralari chuqur ta'sir ko'rsatdi. Biroq, 17-asrda Yevropa adabiyoti tarixida yangi yo'nalish paydo bo'ldi. Feodal katolik cherkovining reaksion kuchlari sifatida Uyg'onish davrining shonli yutuqlarini butunlay yo'q qila olmagan bo'lsalar-da, ular ma'lum

⁵ Iso jamiyati a'zolari, ta'lim, missionerlik va intellektual faoliyat bilan mashhur bo'lgan erkaklar

darajada intellektual chalkashlik, ma'naviy tanazzulga olib keldi. Bu chalkashlik va tanazzul adabiyotda barokko uslubi sifatida namoyon bo'ldi."Barokko" atamasi portugal tilidan kelib chiqqan bo'lib, noyob yoki ajoyib degan ma'noni anglatadi. Adabiyotda u bo'rttirilgan, bezakli va o'ziga xos uslubdagi ijodiy tendentsiya sifatida namoyon bo'ladi. Barokko adabiyoti ko'pincha diniy ishtiyoqni mavzu sifatida ishlatadi, insoniyatning Xudoning shafqatsiz ulug'vorligi ostidagi ojizligi va umidsizligini tasvirlaydi, o'ta tartibsiz va parchalanib ketgan texnikalar orqali fojiali muhit yaratadi. Shu bilan birga, barokko adabiyoti o'zining noyob jozibasini bo'rttirilgan, batafsil, sirli lug'ati bilan ta'kidlaydi. Bo'rttirish va diniy mavzular bilan ajralib turadigan barokko uslubi 17-asrda keng tarqaldi, italyan va ispan adabiyoti uning o'ziga xos xususiyatlarini ifodaladi va fransuz va ingliz adabiy ijodiga ta'sir ko'rsatdi.

17-asr Yevropa adabiyotidagi yana bir muhim yo'nalish klassitsizmning yuksalishi edi. 17-asr boshlarida Fransiyada paydo bo'lgan bu harakat asta-sekin boshqa Yevropa mamlakatlariga tarqaldi. 19-asr boshlarigacha davom etdi. Aql me'yorlariga urg'u bergan klassik adabiyot Fransiyada paydo bo'ldi. Yevropa adabiyotining asosiy oqimiga aylandi. Qadimgi adabiyot ta'sirini qadrlagan va qadimgi yunon, rim adabiyotidan ilhomlangan bo'lsa-da, uning ko'plab qoidalari zamonaviy jamiyat ehtiyojlari asosida yaratilgan. Klassik adabiyot aqlga urg'u bergan, monarxiya davlatining manfaatlarini birinchi o'ringa qo'ygan, o'zini tutishni targ'ib qilgan. Biroq, ko'plab progressiv yozuvchilar bu cheklovlardan qoniqmagan, ular qirol hokimiyatiga adolatli munosabatda bo'lishgan, uni qo'llab-quvvatlagan. Bundan tashqari, klassik adabiyot ham qadimgi adabiyotga taqlid qilish, unga urg'u berish bilan ajralib turardi. Yosh, zamonaviy G'arbiy Yevropa xalqlarining madaniy poydevori nisbatan zaif bo'lganligi sababli, ular ko'pincha o'zlarining klassik adabiy paradigmalarini yaratish uchun qadimgi yunon va rim adabiyotidan namuna sifatida foydalanganlar.

Shuni ta'kidlash kerakki, bu qoidalar butunlay antik davrga taqlid qilmagan. Ba'zilar zamonaviy jamiyat ehtiyojlarini qondirish uchun klassitsizm niqobi ostida, masalan, mashhur "birliklar" niqobi ostida o'rnatilgan. Bu qoida dramalardan vaqt, joy, syujetda birlikni saqlashni talab qiladi - bitta pyesa, bitta voqea, jamlangan syujet, barchasi bir joyda, kunda sodir bo'ladi. Klassitsizm tarafdorlari "birliklar" Gretsiyada paydo bo'lgan, Aristotel tomonidan asos solingan deb da'vo qilishadi. Biroq, aslida, Aristotel o'z nazariyasida syujet vaqti va joyiga oid aniq qoidalarni ko'rsatmasdan, ortiqchalikdan qochish uchun faqat pyesa ichidagi harakat, syujetda izchillik zarurligini ta'kidlagan. Shunday qilib, Lyudovik XIV hukmronligi davrida fransuz dramaturglari yunon madaniyatining mohiyatini o'zlarining badiiy ijod ehtiyojlariga muvofiq talqin qilganlari, tushunganlari aniq. XVII asr Yevropa sivilizatsiyasi va adabiyoti tarixida tub burilishlar, ziddiyatli ijtimoiy jarayonlar hamda yangi estetik tamoyillarning shakllanish davri sifatida muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu davrni tadqiq etish, avvalo, Yevropa xalqlarining ijtimoiy-siyosiy taraqqiyotidagi assimetrik rivojlanish qonuniyatlarini tushunishni taqozo etadi. Bir tomondan, Angliya, Fransiyada milliy davlatchilik, yangi iqtisodiy munosabatlarning yuksalishi

kuzatilgan bo'lsa, ikkinchi tomondan, Italiya, Ispaniya va Germaniyada feodal-cherkov reaksiyasining kuchayishi va umumiy regressiya tendensiyalari ustuvorlik qildi. Angliyadagi 1640-1648 yillar voqealari nafaqat bu mamlakatda kapitalistik munosabatlarning g'alabasini ta'minladi, balki butun qit'adagi burjua inqiloblari uchun poydevor yaratdi. Fransiyada esa Lyudovik XIV davriga kelib mutlaq monarxiya o'zining cho'qqisiga chiqdi. Bu tizim aristokratiya, burjuaziya o'rtasidagi nozik muvozanatni saqlab qolish orqali markazlashgan hokimiyatni mustahkamladi. Monarxiya iqtisodiy yuksalish uchun burjuaziyaning moliyaviy resurslaridan foydalandi, evaziga esa ularga maqom berish orqali siyosiy maydonda imkoniyatlar yaratdi. Aynan mana shu siyosiy barqarorlik markazlashuv keyinchalik fransuz klassitsizmining ijtimoiy-estetik asosi bo'lib xizmat qildi. Aksincha, Janubiy va Markaziy Yevropada – Italiya, Ispaniya, Germaniyada vaziyat mutlaqo boshqacha kechdi. Katolik cherkovining inkvizitsiya va "Taqiqlangan kitoblar indeksi" orqali o'rnatgan qat'iy senzura tizimi progressiv tafakkurning rivojlanishiga to'sqinlik qildi. Iezuitlar ta'lim, madaniyatni ochiqdan-ochiq manipulyatsiya qilib, Uyg'onish davri gumanizmini bo'g'ishga intildilar. Germaniyaning O'ttiz yillik urush oqibatida iqtisodiy, madaniy falajlikka uchrashi esa ushbu hududlarda intellektual turg'unlikni yanada chuqurlashtirdi. XVII asr adabiyoti mana shunday murakkab, ziddiyatli sharoitda uchta yirik yo'nalish – kechki Uyg'onish realizmi, Barokko va Klassitsizmning o'zaro kurashi, sintezi asosida rivojlandi. Shekspir va Servantes kabi daholar ijodida namoyon bo'lgan gumanistik an'analar asr boshlarida ham o'z kuchini saqlab qoldi. Biroq, ma'naviy inqiroz, diniy tazyiqlar natijasida paydo bo'lgan **Barokko** uslubi insonning koinotdagi o'zligini, hayotning o'tkinchiligi, fojiviyatini bo'rttirilgan, murakkab va serhasham obrazlar orqali ifodaladi. Davrning eng yirik yutug'i sifatida tan olingan. **Klassitsizm** esa aqlni hissiyotdan, davlat manfaatlarini shaxsiy istaklardan yuqori qo'ydi. Garchi klassitsizm namoyandalari antik davr mezonlariga (masalan, Aristotelning "uch birlik" qoidasiga) tayanayotganliklarini da'vo qilsalar-da, aslida ular bu qoidalarni o'z davrining ijtimoiy ehtiyojlari va mutlaq monarxiya talablariga moslab qayta talqin etdilar. Fransuz dramaturgiyasida o'rnatilgan vaqt, joy va harakat birligi qoidasi san'atda tartib va mantiqiy qat'iyatni o'rnatishga xizmat qildi. Xulosa o'rnida aytish mumkinki, XVII asr Yevropa adabiyoti faqatgina badiiy uslublar almashinuvi davri emas, balki zamonaviy dunyoqarashning shakllanish bosqichidir. Bu davr adabiyoti Uyg'onish davrining erkin shaxs g'oyasidan chekinib, insonni jamiyat, davlat va qonuniyatlar tizimida tushunishga o'tganligini ko'rsatadi. Ushbu davrning badiiy merosi keyingi Ma'rifatchilik davri va umuman jahon adabiyoti rivoji uchun g'oyaviy-estetik poydevor bo'lib qolaveradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. English Post. Uyg'onish davri adabiyoti uchun qo'llanma
2. Thoughtco.com
3. Unprofesor.com
4. Chet el adabiyoti tarixi. Namunaviy dastur va Ishchi dastur. 2004, T.: Nizomiy nomidagi TDPU, 2004.